

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

БРЕСТКАТА УНИЯ КАТО ЦИВИЛИЗАЦИОНЕН ИЗБОР²⁷

Панайот Карагъзов

Abstract: The article concerns the rise and the ratification of the Union of Brest in 1596 in the context of the primordial separation of Europe after the splitting of the Roman Empire into Eastern and Western in the year 395 as well as the geopolitical and cultural specifics of the region, where the Union is born and effective. Here is presented an idea that the first relative border between the East and the West, which goes by the Drina River, could be imaginary prolonged eastward to the reaches of Dnieper River and that the stability of the Union is due to the fact, that the border confessional duality causes a triality.

Keywords: Church Union, Union of Brest, Ukraine.

Брестката уния от 1596 г. е единственото просъществувало до днес християнско обединение. Причините за нейното сключване и дълголетие се открояват най-добре в контекста на дезинтеграционните и интеграционни процеси, протичащи във вселенското християнство и геополитическата и културна специфика на региона, в който Унията възниква и се утвърждава.

²⁷ http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_021

395-та година е най-граничната година в европейския хронотоп. Във времево отношение тя бележи края на Античността и началото на Средновековието, а в пространствено – трайното, продължаващо и до днес, разделение на Европа на Източна и Западна. През тази година последният римски император Теодосий Велики (347–395) поверява Източната част на необятната империя на по-големия си син, Аркадий, а Западната – на Хонорий и определя за условна граница между владенията на двамата братя поречието на река Дрина. Въпреки че през 476 г. Западната римска империя се разпада, а османското нашествие заличава Византия от световната карта, геополитическото разделение на Континента се запазва, а първоначалната специфика на обособилите се макрорегиони периодично се възпроизвежда, видоизменя или мутира.

В културно-историческия контекст на разделението на Стария континент говорим за елинско-византийска и римска цивилизация, в религиозен – за Православие и Католицизъм, а във военен – за полувековното противопоставяне на Варшавския договор и НАТО. На пограничието на това трайно разделение възникват и два особени феномена – Босненската (богомилска) църква и Брестката уния.

Още от своето възникване християнството е съпътствано от множество ереси и неканонични учения, от които до началото на Реформацията единствено богомилството успява да прерасне в локална конфесия. Най-мощната средновековна ерес е издигната от владетеля бан Кулин (1180–1203) до ранга на официална Босненска (богомилска) църква, която съществува до падането на страната под османско владичество през 1463 г. Една от основните причини за възникването на тази църква е междинността на региона, изначално намиращ се на европейския рубез между Източната и Западната римска империя и на балканския – между православните сърби и хърватите католици. Именно стремежът за противопоставяне на по-мощните съседи и желанието за формиране на собствена идентичност превръща ереста в държавна църква. Предполага се, че след прекратяването на средновековната босненска държавност привържениците на тази, непризната от Католическата и Православните църкви, конфесия конвертират към исляма. Така от средата на XV в. до днес в тази част на Балканския полуостров съжителстват православни, католици и мюсюлмани.

Богомилското учение предхожда Великата схизма от 1054 г., но Босненската (богомилска) църква съществува изцяло в условията на фактическото професионално разделение на християнството. Би могло да се предположи, че ако не бе (само)ликвидирана след загубата на държавността,

в епохата на Реформацията тази църква би продължила своето самостоятелно съществуване.

Настъпилата през 1054 г. първа дезинтеграция на вселенското християнство в географско отношение почти напълно съвпада с културната и геополитическата доминация на Западната римска империя и на Византия. Подялбата на християнството на Православие и Католицизъм се запазва до днес, като в епохата на Реформацията от Католицизма се откъсват редица протестантски църкви.

Първите опити за възстановяване на църковното единство са Лионската (1274) и Флорентинската (1439) уния. И двете унии възникват под угрозата на застрашаващия Византия и цяла Европа ислям и по инициатива на византийската светска власт. Униите нямат подкрепата на клира и лаиците, поради което техният съвсем кратък живот е предизвестен. Първата уния формално просъществува шест години, а единственият резултат от втората – е кръстоносният поход на Владислав Варненчик от 1444 г. срещу Османската империя.

Опити за обединяване на християнството се правят и на църковния събор в Констанц (1414–1420). Съборът обаче не само че не постига споразумение, но и стимулира дезинтеграцията на католицизма. След изгарянето на Ян Хус през 1415 г. и заклеймяването на неговото учение през 1457 г. се конституира първата откъснала се от Рим църква – Общината на чешките братя, а след възникването на Лутеранството и Калвинизма в средата на XVI век се обособяват и други постреформационни, най-общо наречени – протестантски конфесии.

Агресивното разпространение на исляма в Европа и света и утвърдителите се протестантски конфесии през XVI век силно ограничават мисионерските стремежи на Католическата църква. На отците от Тридентския събор (1545–1563) е ясно, че териториално-демографското разширяване на католицизма в Европа е възможно единствено чрез индивидуално конвертиране към римското християнство или чрез сключване на локални унии между православни и католици. Рим осъзнава, че пресечните точки на православието и протестантството, които ги разграничават от западното християнство, са богослужението на народен език, липсата на целибат и причастяването на миряните с хляб и вино. Важен орган за възстановяването и разпространението на католицизма става основаният през 1563 г. Орден на йезуитите, а инструмент за спечелване на разума и чувствата на некатолиците – високото образование на народностен език.

Територията, върху която възниква и се утвърждава Брестката уния, е особена в редица отношения. В този регион християнството е наложено доста късно: Полша е покръстена през 966 г., Киевска Рус – през

988, а последните европейски езичници – литовците – едва през 1387 г. В региона дълго време съществува езическо-християнско двuverие, многоженство сред редица православни свещеници, колебание между западното и източното християнство и често доброволно или принудително преминаване от една конфесия към друга. Още великият литовски княз Ягело (ок. 1360–1434), подобно на редица славянски владетели, се колебае дали да се покръсти в православната или в католическата вяра. Между възможностите да остане езичник, да приеме християнството от Тевтонския орден, или да се ожени за руска православна княгиня, той избира брака с полската наследница на трона Ядвига (1373–1399). През 1385 г. Ягело става католик, приемайки християнското име Владислав, през следващата година – крал на Полша, а след още една – налага католическата вяра на литовците и с това променя религиозното статукво в региона.

Някои руски князе и православни йерарси също лавират между двете конфесии. Княз Изяслав Първи (1024–1078) се жени за полската княгиня Гертруда, а по-късно търси политическа и военна подкрепа от Рим, обещавайки да подчини руската земя на папата. С униатски възгледи е и Киевският митрополит Григорий Цамблак (ок. 1365–1420), който на църковния събор в Констанц произнася реч в полза на обединението. Киевският митрополит Изидор (1385–1463) присъства на Флорентинския събор и подкрепя Унията от 1449 г. Низвергнат в Русия, през 1452 г. в качеството си на папски легат в Константинопол той провъзгласява „уния“ между православни и католици. През XVI в. на териториите между Полша и Русия съжителстват православни, католици, протестанти, евреи и дори мюсюлмани.

Въпреки че въз основа на аугсбургския постулат „На когото е властта – негова е и религията“ (1555) в почти цяла Европа е установен религиозен монополизъм, честата смяна на светското господство в региона не налага трайно една единствена конфесия. Необходимо е да се припомни, че през XVI век единствените големи евро и азиатски държави, в които официално съществува верски плурализъм, са Полската Жечпосполита и Османската империя.

Към времето на възникването на Брестката уния Московската, Киевската и Вилнюската митрополия са в юрисдикцията на Вселенската патриаршия в Истанбул, която, въпреки че е в духовен и финансов упадък, продължава да влияе в региона. Важни събития, които предопределят иницирирането на Брестката уния са: разгромът на Тевтонския орган (1410), автокефалността на Московската митрополия (1448), падането на Константинопол (1453), установяването на йезуитите в Полша и Литва

(1564), сключването на Люблинската уния между Полша и Литва (1569) и особено конституирането на Московската патриаршия (1589).

През периода XVI–XVII век на условното продължение на изначалната граница между Изтока и Запада, минаваща по поречието на р. Дрина, си съперничат две мощни държави – Полско-Литовското кралство, което е в апогея на своята икономическа, военна и културна мощ и консолидиращата се след монголо-татарското нашествие Русия. Докато Полско-Литовската жечпосполита е отчетливо децентрализирано държавно обединение, в което решенията в Сейма се приемат с консенсус, а от 1573 г. кралят е избран, пожизнен и ненаследствен и съществува законодателно уреден религиозен плурализъм, православна Русия (в крак с европейските тенденции) върви по пътя на самодържавието и одържавяването на православието. След падането на Константинопол под турско владичество през 1453 г. и първите военни успехи на Полша срещу Османската империя, двете противоположни в редица отношения многонародности държави с преобладаващо славянско население създават и съответните идеологически доктрини: „Москва – Трети Рим“ и „Полша – предна крепост на християнството“. Между двете граничещи регионални супер сили върху част от териториите на днешна Украйна, Беларус и Литва се създава своеобразен цивилизационен вакуум.

Докато руското дворянство става все по-силно зависимо от царя, в Полско-Литовската жечпосполита шляхтата непрекъснато разширява своите права. Владислав Трети-Варненчик (1424–1444) през 1443 г. изравнява правата на латинското и православното духовенство, през 1568 г. са изравнени правата на православната и католическата шляхта, а през 1572 г. и на градското съсловие. От 1569 г. правата на православните митрополити преминават в юрисдикцията на полския крал. Въпреки огромния брой вярващи в доста обширните Киевска и Вилнюска митрополия, православието е в криза и липса на високо образовано духовенство и светска знат. Промените започват под влиянието на протестантите в региона и организирани от Йезуитския орден манастири и училища. Първ опит за излизане от православното Средновековие са създадените местни православни братства, които се превръщат в енклави на просветата. Апогей на православното обновление е основаната от княз Константин Острожки (1526–1606) славяно-гръцко-латинска Острожка академия (1576), в която обучението е организирано по западен образец. Академията привлича редица известни полски и гръцки учени и теолози. В нея се изучават класическите седем изкуства и се преподават пет езика: църковно-славянски, полски, гръцки, старогръцки и латински. Върховно постижение на Академията е Острожската Библия (1581), която е първата отпечатана в православния свят Библия.

Срещу своеобразния православен Ренесанс се изправя мощната пропаганда на Католическата църква. През 1564 г. Йезуитският орден стъпва в Полша, а през 70-те години изгражда мрежа от училища в Полско-Литовската жечпосполита, най-известното от които е Йезуитският колегиум във Вилнюс (1570), прераснал през 1579 г. във Вилнюски университет. Университетът е открит с благословията на крал Стефан Батори (1533–1586) и е утвърден с була на папа Григорий XIII (1502–1585). Първият ректор на университета е полският йезуит Пьотр Скарга (1536–1612), който става един от основните радатели на Унията.

Интересът на Западната църква към православието се засилва през 1575 г., когато в Рим е основана Гръцка колегия, която през 1582 г. се установява във Вилнюс. Римската курия проявява силен лингвистичен интерес към граничните региони не само чрез преподаването на народностни езици в йезуитските училища, но и чрез проектите за създаване на наднародностни езици, които да се ползват за католическа катехизация на големи многонародностни славянски общности каквито са Източна Европа и Балканите и богослужение на подобни езици. Проникването на западната култура се интерферира със създаваните от местните енорийски свещеници и простолудиято преплитания на полския с църковно-славянския език. Усилията на Рим за религиозното приобщаване на региона се интерферират с желанията на полската светска власт за трайно политическо и икономическо господство в него. Властите разрешават обучението на православна шляхта в католически училища и смесените бракове. Както шляхтата като цяло непрекъснато разширява политическите си права, така и православната шляхта и висше духовенство от източната част на „жечпосполитата на двата народа“ получават политически привилегии.

Формалната хронология на подготовката и сключването на Брестката уния е следната. През 1590 г. православен синод в Брест решава да разтрогне зависимостта на местните епархии от патриаршията в Константинопол и да се присъединят към Рим. През 1592 г. полският крал Зигмунд III Ваза (1566–1632), при чието владичество Полша достига териториалния си апогей, подкрепя предложението и гарантира запазването на византийското богослужение и изравняване на правата на латинското и униатското духовенство. До 1595 г. подготовката на унията протича тайно и задкулисно, но в края на годината е изпратена делегация в Рим, която представя в Курията подписано от всички православни епископи на територията на Полско-Литовското кралство предложение за сключване на уния. В писмото като главна причина се посочва невъзможността на Вселенската патриаршия да разрешава текущите проблеми и нежеланието

й да изпълнява решенията на Флорентинската уния. Епископите изразяват съгласие да въведат Григорианския календар и изразяват желание да бъде запазено византийското богослужение и съществуващите източни църковни обреди. През декември 1595 г. папа Климент VIII (1536–1602) дава своята благословия за унията, която официално е провъзгласена на събора в Брест през октомври 1596 г., на който за обединението гласуват шестима, а против – двама православни епископи.

Макар и официално да не се споменава, зад гравитацията на православната шляхта и духовенство към Рим стои противопоставянето на стремежа на конституираната през 1589 г. Московска патриаршия да узурпира ролята на западащата Вселенска патриаршия и да разпростре правата си върху православните епископи в Полско-Литовската жечпосполита. Тези опасения не са пресилени, тъй като през 1688 г. Киевската митрополия попада под юрисдикцията на Московската патриаршия.

В крайна сметка Униатската църква, известна и като Гръко-католическа и Католическа църква по източен обряд, признава догмите на католицизма и върховенството на папата, но запазва своята вътрешна организация, богослужението на църковно-славянски език, липсата на целибат за част от духовенството и причастяването с хляб и вино за духовници и миряни. Въпреки първоначалното съгласие с въвеждането на Григорианския календар, се постига съгласие за църковно използване на Юлианския. До отварянето на униатската печатница в Супрасъл униатите използват православните богослужбни книги.

Въпреки че Униатската църква не приема Григорианския календар от 1582 г. и така остава с десет дни назад в календарното време, Унията ускорява културната еволюция на региона в настоящето и бъдещето. В пространствено отношение Брестката уния продължава условната граница между Изтока и Запада отвъд рамките на някогашната Римска империя. Докато първоначално в най-западната част на Европа разделът преминава по поречието на Дрина, в края на XVI в. той продължава по течението на р. Днепър. Брестката уния е и своеобразен времеви раздел. Както подялбата на Римската империя през 395-та година бележи края на Античността и началото на Средновековието в западната част на Европа, така 1596 г. поставя край на православното Средновековие в източната част на Стария континент.

В контекста на геополитическите сравнения в диахронен план появата и утвърждаването на Унията са аналогични с въздигането на богомилското учение до локална Босненска църква. В хода на вековете са правени редица опити за локални унии, но единствено Брестката уния се

оказва трайна, поради пограничието върху което възниква и се утвърждава. Двойствеността между православие и католицизма поражда тройственост, което потвърждава и фактът, че освен в украинско-беларуските земи Унията продължава да е жизнена в Трансилвания (между унгарския католицизъм и румънското православие), в части на Словакия (между католицизма и протестантството) и в Задкарпатието (между православие и католицизъм).

Верските промени стимулират културния възход на региона, интерферира се с просветната дейност на протестантите и Йезуитския орган и спомагат за извършване на истински културен преврат. Западноевропейската култура и литература осезателно навлизат в източната част на Полската държава и благодарение на тях населението не само своевременно усвоява бароковите тенденции, но и опосредствено се запознава с Ренесанса и Античността. Промените влияят благоприятно и върху православна Русия. Както през X век, според Дмитрий С. Лихачов, старобългарската литература играе ролята на посредник между високата византийска култура и Русия, така през периода XVI–XVII в. полската, украинската и беларуската словесност транслират западното образование и литература към най-голямата православна страна.

При религиозната, както и при всяка друга рецепция, определяща е ролята на приемащата страна. Спекулира се, че условията на Брестката уния са утвърдени в Рим, но дори и от формална гледна точка това да е така, трябва да се отбележи, че идеята възниква и Унията се утвърждава като цивилизационен избор на религиозните и светските елити по тези земи, които предпочитат полската демокрация, децентрализацията и религиозна толерантност и западната култура като цяло пред оформящата се руски теократизъм и одържавено православие. Важно е да се отчете и фактът, че с подписването на Брестката уния Римската църква прави огромен компромис, тъй като, толерирайки богослужението на народен език, целибата и причастяването на лаиците чрез хляб и вино, тя негласно потвърждава справедливостта на заклеяванията от нея искания на Реформацията. В по-далечен план Брестката уния стимулира постепенното въвеждане на богослужение на народностни езици в цялата Католическа църква, като окончателната промяна в това отношение настъпва едва по време на Втория Ватикански събор (1962–1965).

В крайна сметка, въпреки названието си, Брестката уния не е обединение между двата основни дяла на християнството, а поредната негова дезинтеграция и създаване на униатска или гръко-католическа конфесия. Едновременно с това тя е интеграция със западното образование и култура и важен цивилизационен избор.

Литература:

Łużny red. 1994: Unia brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa. [Red. Łużny, Ziejka, Kępiński.] Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 1994.

Генериране на карти:

<https://d-maps.com/carte.php?num_car=2228&lang=en>, последно посетен на 14.11.2021 г.

<<https://mapchart.net/index.html>>, последно посетен на 14.11.2021 г.

Информация за автора:

Панайот Карагъзов – професор, доктор на филологическите науки, Софийски университет „Св. Климент Охридски“; преподавател по история на славянските литератури, полска литература и исторически и културни реалии на Полша.

Email: pkaragyzov@slav.uni-sofia.bg